tussen Duin & Dijk

Themanummer Weidevogels

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 7 extra ● 2008

Kees Scharringa & Ron van 't Veer

Weidevogels in

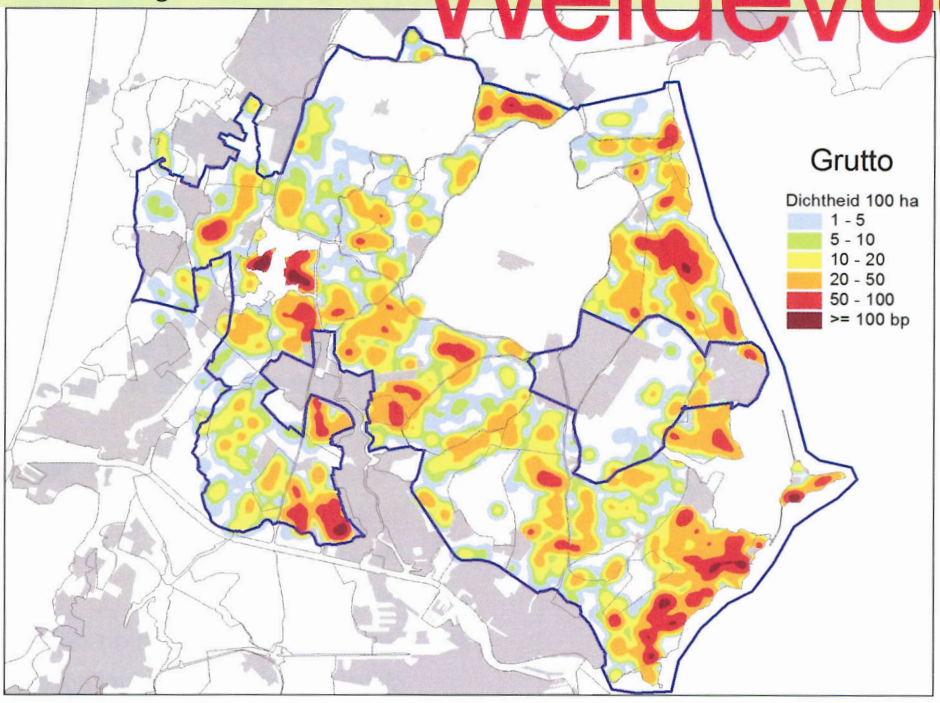

Figuur 1. Dichtheid van de grutto in Laag Holland in 2006.

In het voorjaar van 2006 heeft in Noord-Holland Midden een grote gebiedsdekkende weidevogel-inventarisatie plaatsgevonden. In totaal is ruim 30.000 ha weidevogelgebied geïnventariseerd, waarvan 27.500 ha was gelegen binnen het Nationaal Landschap Laag Holland.

De grootschalige inventarisatie kwam voort uit de behoefte inzicht te verkrijgen in de aantallen weidevogels in Laag Holland, omdat dit gebied de belangrijkste weidevogelregio van Noord-Holland is. In 2005 verschenen alarmerende berichten over een snelle teruggang van weidevogels in Noord-Holland, in het bijzonder in Waterland en de Zaanstreek (Teunissen & Soldaat, 2005). Deze informatie was voor een belangrijk deel afkomstig uit het provinciale weidevogelmeetnet. Door samenwerking van verschillende partijen, zoals provincie, terreinbeheerders en de agrarische natuurverenigingen, is het gelukt een vrijwel gebiedsdekkend onderzoek te realiseren. Dit was mogelijk door de provinciale natuurinventarisatie en de inventarisatie van de graslanden met collectieve weidevogelpakketten van de subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) gezamenlijk uit te voeren. In dit unieke samenwerkingsproject namen naast de provincie Noord-Holland, de volgende organisaties deel: de agrarische natuurverenigingen 'Tussen Y en Dijken', Waterland en West-Friesland, terreinbeheerders Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Landschap Noord-Holland en de particuliere natuurbeheerorganisatie 'De Hooge Weide'. De inventarisaties zijn verricht door het ecologisch onderzoeks- en adviesbureau Van der Goes & Groot uit Alkmaar, onder regie van Landschap Noord-Holland.
Dit artikel geeft een samenvatting van de conceptrapportage die in 2007 is verschenen (Van 't Veer & Scharringa, 2007). De definitieve rapportage verschijnt in 2008 en is dan te downloaden op www.landschapnoordholland.nl.

Onderzocht gebied en werkwijze

Met uitzondering van de Beemster, het noordelijk deel van de Schermer en de Westwouderpolder is het gehele weidevogelgebied van Laag Holland in 2006 geïnventariseerd. De Beemster en het noordelijk deel van de Schermer zijn niet geïnventariseerd vanwege de zeer lage dichtheden aan weidevogels. Van de Westwouderpolder zijn gegevens van Staatsbosbeheer uit 2005 gebruikt. Buiten de begrenzing van het Nationaal Landschap Laag Holland zijn onder andere de Purmer en graslanden langs de duinzoom bij Castricum en Heemskerk meegenomen bij het onderzoek (figuur 3).
De inventarisatie is verricht volgens de methode voor het Broedvogel Monitoring Project Weidevogels (Teunissen & van Kleunen, 2001). Hierbij worden tijdens vijf bezoeken de territoria of broedparen gekarteerd. De gevonden aantallen kunnen worden omgerekend in aantallen (dichtheden) per 100 ha.
De inventarisatie heeft zich gericht

Laag Holland *in 2006*

● *Kemphanen. Foto: Piet Munsterman.*

● *Figuur 2. Dichtheden van weidevogels per 100 ha van kritische en niet kritische soorten, verdeeld over natuurgebied, agrarisch gebied (totaal), agrarisch gebied met agrarisch natuurbeheer (SAN) en agrarisch gebied met gangbaar beheer.*

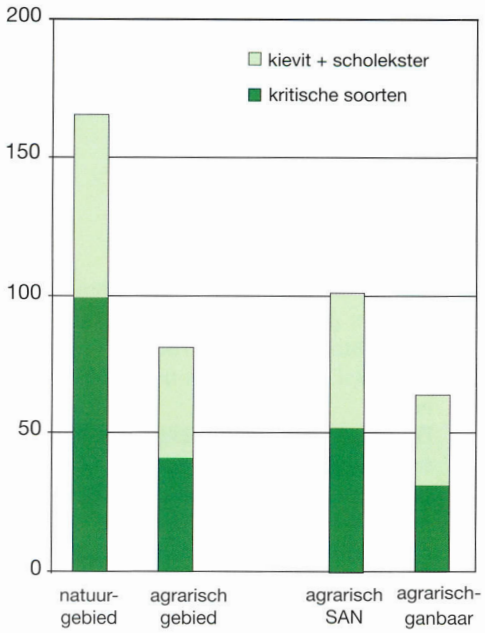

soort	aantal	dichtheid per 100ha	totale populatie Laag Holland	aandeel NH (%)
steltlopers				
scholekster	2.833	10	3.000	27
kievit	9.574	35	10.000	45
grutto	6.254	23	6.350	60
tureluur	2.823	10	2.900	50
watersnip	51	0,2	55 - 60	>80
kemphaan	15	<0,1	20 - 30	>90
eenden				
krakeend	2.395	9	2.450	70
wintertaling	22	0,1		
zomertaling	55	0,2	60 - 70	50
slobeend	943	3,4	1.000	60
kuifeend	696	2,5	750	27
zangvogels				
veldleeuwerik	513	1,9	550	20
graspieper	386	1,4	400	10
gele kwikstaart	240	0,9	400 - 550	10
overige soorten				
kluut	65	0,2		
visdief	124	0,4		
zwarte stern	4	< 0,1		
alle soorten	26.993	98	± 28.000	
kritische soorten	14.586	53	± 15.000	
oppervlakte (ha)	27.455		36.000	

● *Tabel. Aantal broedparen en dichtheid per 100 hectare cultuurland van weidevogels in het onderzochte deel (ruim 27.000 hectare cultuurland) van Laag Holland in 2006. Van de belangrijkste soorten is ook een schatting gegeven van het totale aantal broedparen in het gehele gebied van Laag Holland (circa 36.000 ha cultuurland) en het aandeel dat dit vormt van de totale Noord-Hollandse populatie.*

op de volgende soorten: kievit, scholekster, grutto, tureluur, watersnip, kemphaan, slobeend, krakeend, kuifeend, wintertaling, zomertaling, veldleeuwerik, graspieper, gele kwikstaart, kluut, visdief en zwarte stern.

Aantallen en dichtheden

Van de in totaal 36.000 hectare cultuurland in Laag Holland is in 2006 bijna 27.500 hectare onderzocht. Op deze oppervlakte zijn in totaal bijna 27.000 paar weidevogels geteld, verdeeld over 17 soorten (tabel 1). De steltlopers zijn als groep het belangrijkste met ongeveer 80% van het totaal, gevolgd door de eenden met 15%.
De zangvogels vormen met 4% slechts een klein deel van het totaal en de drie 'buitenbeentjes', kluut, visdief en zwarte stern spelen met een aandeel van minder dan 1% nauwelijks een rol. Voor de meeste soorten geldt dat meer dan 90% van de totale broedpopulatie van Laag Holland in het onderzochte deel broedt.
De enige uitzondering is de gele kwikstaart. Van deze soort broedt een groot aandeel (± 50%) juist buiten het onderzochte gebied.
Met behulp van gegevens uit 2002 (Beemster) en gegevens over gemiddelde dichtheden (Schermer) ➤

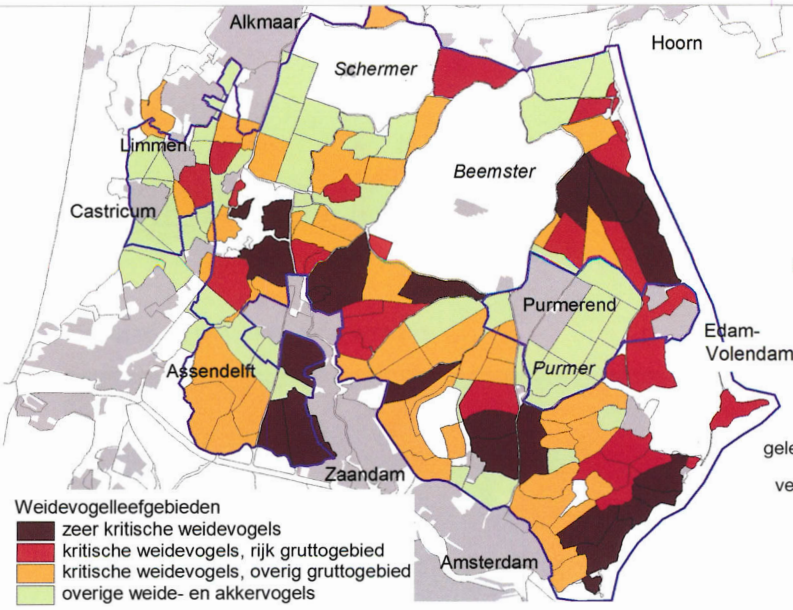

Figuur 3. Categorieën leefgebieden voor weidevogels in Laag Holland.

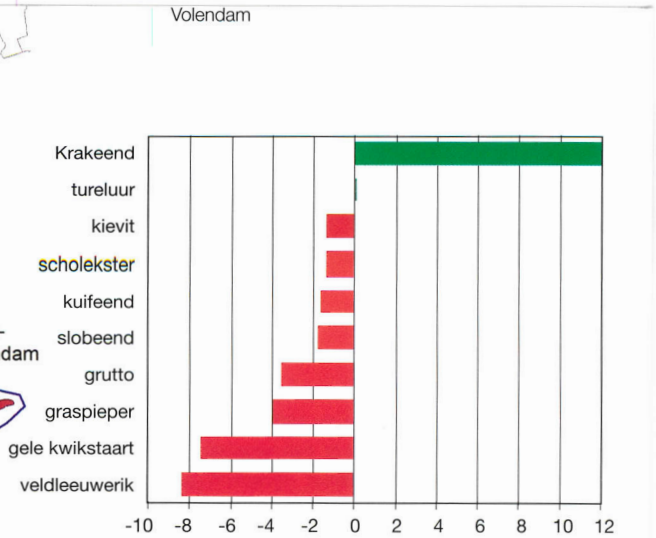

Figuur 4. Gemiddelde jaarlijkse aantalverandering van tien soorten weidevogels in een deel van Laag Holland tussen 1999-2001 en 2006. De balken naar links betekenen afname, die naar rechts een toename.

is voor elke soort het aantal broedparen in de niet onderzochte delen van Laag Holland geschat. Samen met de getelde aantallen levert dat een schatting op van de totale aantallen weidevogels in Laag Holland in 2006 (tabel).

In het gehele gebied van Laag Holland broedden ongeveer 28.000 paar weidevogels, waarvan ongeveer 15.000 paar van de kritische soorten (alle soorten weidevogels met uitzondering van kievit en scholekster). Deze getallen betekenen dat 41% (alle soorten) respectievelijk 43% (kritische soorten) van de Noord-Hollandse broedpopulaties in deze regio broedt.
Van zeven soorten is dit aandeel de helft of meer. Deze soorten zijn (in volgorde van aandeel): kemphaan, watersnip, krakeend, grutto, slobeend, tureluur en zomertaling. Op nationale schaal is Laag Holland ook erg belangrijk, want op de watersnip en de zomertaling na, broedt van deze soorten ruim 10% (grutto) tot meer dan 30% (kemphaan) van de totale Nederlandse broedpopulatie in dit gebied.
De resultaten van de afzonderlijke soorten zijn ook ruimtelijk uitgewerkt in de vorm van verspreidingskaarten met de 'gebiedsdichtheid' per 100 ha en een ecologische beschrijving per soort.
Als voorbeeld van zo'n verspreidingskaart bespreken we hier de kaart van de grutto (figuur 1).
In Laag Holland komt de grutto in vrijwel alle graslanden als broedvogel voor. Rijke gruttogebieden zijn gedefinieerd als gebieden met minimaal 20 paar per 100 hectare. Deze normdichtheid wordt nog steeds op bijna de helft van de graslanden in Laag Holland gehaald. Het beeld is echter erg versnipperd (eilandjes met grutto's). Hoge dichtheden (minimaal 50 paar per 100 hectare) komen voor in het Oosterveld bij Limmen, het Wormer- en Jisperveld, Polder Mijzen, Polder Katwoude en het Ilperveld. In de Hempolder, de Westwouderpolder, Polder Westzaan, Polder de Zeevang, Waterland Oost en op Marken komen echte 'hotspots' voor met 100 of meer paar grutto's per 100 hectare. Een groot deel van de gebieden met een hoge dichtheid zijn natuurgebieden of een mix van natuur- en agrarisch gebied.

Verschillen in beheercategorieën

Interessant is het verschil tussen natuurgebied en agrarisch gebied in Laag Holland (figuur 2). In de natuurgebieden broeden ruim twee maal zoveel weidevogels als in het agrarisch gebied. Voor de kritische soorten is het verschil zelfs nog groter. Binnen het agrarische gebied is er een duidelijk verschil tussen gebieden met agrarisch natuurbeheer (SAN) en gebieden met een gangbaar beheer. De hoogste dichtheden komen voor in gebieden met agrarisch natuurbeheer.
Bij de verschillen in dichtheden tussen natuurgebieden en agrarische gebieden moet wel worden bedacht dat in het onderzochte deel van Laag Holland de oppervlakte van het agrarisch gebied vier maal zo groot is als de oppervlakte van de natuurgebieden. Van de totale weidevogelpopulatie broedt het merendeel (65%) in agrarisch gebied.
De geconstateerde verschillen in dichtheid zijn niet direct aan het beheer te relateren. Zo zijn veel natuurgebieden ontstaan op plekken waar hoge dichtheden aan weidevogels voorkwamen. Voor het agrarisch natuurbeheer geldt een vergelijkbare redenering: ook hier zijn percelen met vooral hoge dichtheden gekozen. Beter is daarom om naar de trends binnen de gebieden te kijken.

Weidevogelgebieden

Vanwege de zorgwekkende achteruitgang van weidevogels is het nationale actieplan 'Een rijk weidevogellandschap' (De Graaf & Laporte, 2006) opgesteld. In dit plan staat het inrichten van leefgebieden voor kritische weidevogels centraal. Er worden drie categorieën leefgebied onderscheiden:

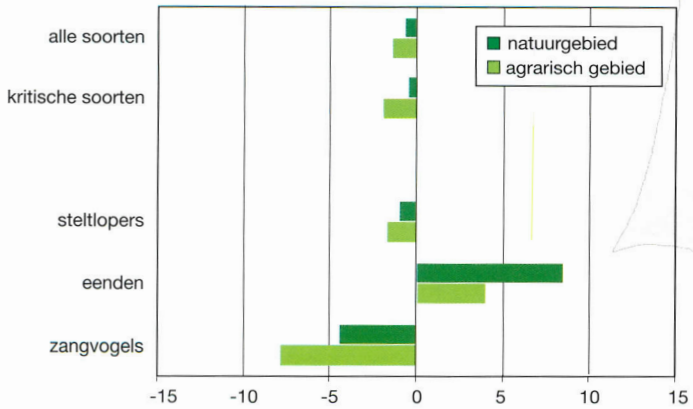

Figuur 5. Gemiddelde jaarlijkse aantalverandering van weidevogels in natuurgebied en in agrarisch gebied in een deel van Laag Holland tussen 1999-2001 en 2006. De balken naar links betekenen afname, die naar rechts een toename.

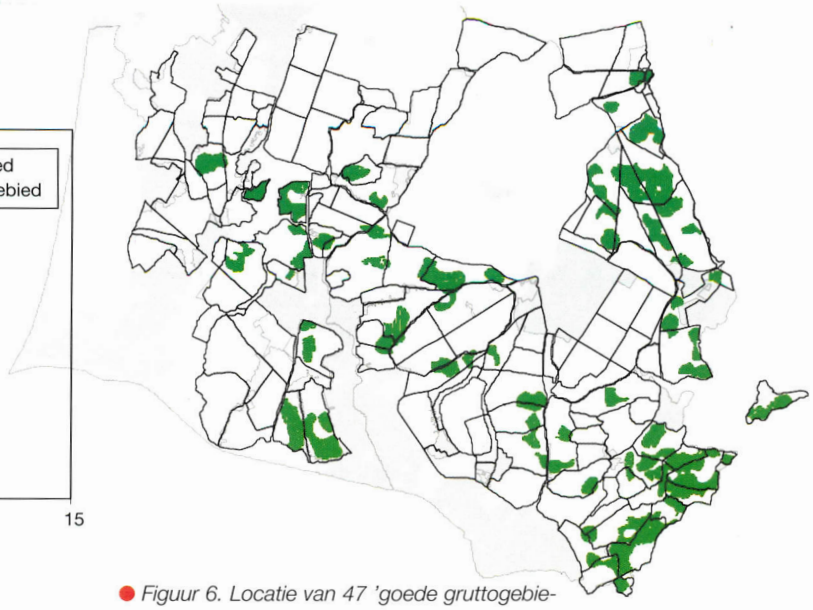

Figuur 6. Locatie van 47 'goede gruttogebieden' in Laag Holland. In deze gebieden heeft sinds 2000 geen daling van de aantallen plaatsgevonden en bedraagt de dichtheid minimaal 20 broedparen per 100 hectare.

• 'weidevogelgebieden met zeer kritische weidevogels' (ambitie: het realiseren van minimaal 100 paar weidevogels per 100 hectare waaronder kemphaan, watersnip of zomertaling),
• 'weidevogelgebieden met kritische weidevogels' (ambitie: het realiseren van minimaal 50 paar weidevogels per 100 hectare, waaronder minimaal 20 paar grutto's) en
• 'leefgebied voor overige weide- en akkervogels'.

Binnen het leefgebied 'Weidevogelgebieden met kritische weidevogels' kan een onderscheid worden gemaakt in rijke gruttogebieden (minimaal 20 broedparen per 100 hectare) en overige gruttogebieden (5-20 broedparen per 100 hectare). Uitgaande van de tellingen in 2006 kan een kaart worden geconstrueerd - op basis van telgebieden in polders of delen van polders - die aangeeft waar de verschillende weidevogelleefgebieden voorkomen (figuur 3).

Leefgebieden voor zeer kritische soorten vinden we momenteel in Polder de Zeevang, Waterland Oost, Varkensland, het Ilperveld, het Wormer- en Jisperveld, de Polder Oostzaan, de Polder Westzaan en rond het Alkmaardermeer. Leefgebieden die belangrijk zijn voor kritische soorten en die rijk zijn aan grutto's liggen voor een belangrijk deel ook in de genoemde gebieden. Daarnaast behoren ook (delen van) de Polder Beetskoog, de Koogpolders, Polder Katwoude, Polder Purmerland, Eilandspolder en Polder Mijzen, Starnmeer, Uitgeesterbroekpolder, de Groot-Limmerpolder en Marken tot deze categorie.

Behalve de rijke gruttogebieden binnen de categorie van leefgebied voor kritische soorten, kan nog een groot aantal gebieden worden onderscheiden, waarin minder grutto's voorkomen (5-20 paar per 100 hectare).

De leefgebieden voor zeer kritische en die voor kritische soorten herbergen op ruim 70% van de onderzochte oppervlakte 90% van het totale aantal aangetroffen weidevogels. Voor de grutto is dit zelf meer dan 95% .

De overige onderzochte gebieden - de groene gebieden in figuur 3 - vormen leefgebied voor de overige weide- en akkervogels. In deze gebieden broeden minder dan 50 paar weidevogels per 100 hectare.

Trends van soorten

Van het onderzochte deel van Laag Holland is ruim 18.000 hectare rond 1991 (1990-1992) en rond 2000 (1999-2001) geïnventariseerd. Hierdoor is het mogelijk iets te zeggen over de aantalontwikkeling gedurende de laatste 15 jaar. Figuur 4 geeft de gemiddelde jaarlijkse aantalverandering van de tien algemeenste weidevogelsoorten sinds 2000. Het is direct duidelijk dat vrijwel alle soorten het slecht doen. Alleen de krakeend en tureluur doen het wel goed. De tureluur is nagenoeg stabiel, de krakeend laat een toename zien van zo'n 12% per jaar. Als deze trend zo door gaat, is het aantal krakeenden binnen zes jaar verdubbeld in Laag Holland!

Wat de overige acht soorten betreft kunnen we kort zijn: deze gaan allemaal in meer of mindere mate in aantal achteruit. De zangvogels nemen het snelst af. Veldleeuwerik en gele kwikstaart vertonen momenteel een afname van ruim 8% respectievelijk 7,5% per jaar. Ook grutto en graspieper laten een snelle achteruitgang zien. Uit de inventarisatie blijkt dat de grutto met bijna 4% per jaar afneemt. Zelfs een algemene en weinig kritische soort als de kievit neemt in Laag Holland met ruim 1,5% per jaar af. Slobeend en kuifeend nemen ook duidelijk in aantal af. Deze afname wordt gecompenseerd door de spectaculaire toename van de krakeend, waardoor de eenden als soortgroep een toename vertonen.

Trends in weidevogelgebieden

Het grootste oppervlak van de natuurgebieden in Laag Holland ➤

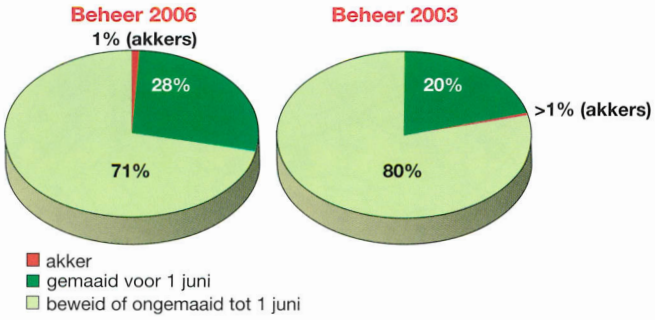

● *Figuur 7. Aandeel vroeg gemaaid grasland (gemaaid voor 1 juni) in de goede gruttogebieden.*

● *Scholekster. Foto: Bert Pijs.*

wordt als weidevogelreservaat beheerd, al dan niet met behulp van agrariërs. Uit figuur 5 blijkt duidelijk dat er op het niveau van de soortgroepen geen verschillen in de richting van de trend zijn. Soortgroepen die in het agrarisch gebied achteruitgaan, doen dat ook in de natuurgebieden. Wel zijn er duidelijke verschillen in de mate van toe- en afname: het tempo van achteruitgang is in de natuurgebieden lager dan in de agrarische gebieden.

De grutto in het kort

Omdat de Europese gruttopopulatie voor een belangrijk deel afhankelijk is van Nederland, neemt deze soort binnen het natuurbeleid een bijzondere plaats in. Binnen Noord-Holland komen de hoogste gruttodichtheden voor in Laag Holland. Circa 60% van de Noord-Hollandse grutto's broedt in deze regio. Het is daarom belangrijk om de regionale trend binnen de gruttopopulatie van Laag Holland te kennen.
De achteruitgang van de grutto is over een zeer groot oppervlak, ruim 60% van het beschikbare grasland, opgetreden. Daar staat tegenover dat op de resterende 40% de aantalsontwikkeling positief of stabiel is. Helaas weten we niet of dit te danken is aan voldoende reproductie dan wel overloop uit andere gebieden.
Op basis van dichtheid (figuur 1) en de trends op gebiedsniveau kunnen 'goede gruttogebieden' worden geselecteerd. Goede gruttogebieden zijn door ons gedefinieerd als gebieden van tenminste 20 hectare groot waarin de aantallen grutto's sinds 2000 niet zijn afgenomen en waar de dichtheid minimaal 20 paar per 100 hectare bedraagt. Op basis van deze criteria konden 47 gebieden worden geselecteerd, uiteenlopend van 21 tot ruim 550 hectare (figuur 6).

Goede gruttogebieden blijken verspreid over Laag Holland voor te komen met een concentratie in Waterland Oost, Polder de Zeevang en Polder Westzaan. Als naar het beheer van de goede gruttogebieden wordt gekeken, dan valt steeds op dat hier een mengvorm van beheertypen voorkomt, namelijk van reservaatbeheer (natuurgebied), regulier agrarisch beheer en agrarisch natuurbeheer. Er zijn maar weinig goede gruttogebieden waar het beheer uit vrijwel één beheercategorie bestaat. De mengvorm aan beheertypen binnen een geschikt weidevogellandschap vormt waarschijnlijk één van de belangrijkste sleutels voor het gruttobeheer.
Uit de analyses komt verder naar voren dat 75% van het areaal aan goed gruttogebied afhankelijk is van een bepaalde vorm van gesubsidieerd weidevogelbeheer. Dit is een duidelijke aanwijzing dat gebieden met kritische weidevogels zoals de grutto, grotendeels afhankelijk zijn van gesubsidieerd natuurbeheer (inclusief agrarisch natuurbeheer).
Indien naar het maaibeheer in de goede gruttogebieden wordt gekeken, op basis van luchtfoto's (2003) en veldwaarnemingen (2006), dan blijkt er een opvallend klein aandeel aan vroeg gemaaid grasland voor te komen (figuur 7).
Afhankelijk van het jaar wordt slechts 20-28% vóór 1 juni gemaaid. Opmerkelijk is daarbij dat van het gehele areaal goed gruttograsland een groot deel van het oppervlak (55%) bestaat uit grasland met weinig of geen beperkingen met betrekking tot vroeg maaien. Kennelijk bepalen ook de lokale omstandigheden - bijvoorbeeld een hoog waterpeil - en andere factoren - zoals het voorkomen van weidevogels met nesten of jongen - of er al of niet vroeg wordt gemaaid.

Kees Scharringa en Ron van 't Veer
Landschap Noord-Holland
Postbus 257
900 AG Castricum
k.scharringa@landschapnoordholland.nl
r.vtveer@landschapnoordholland.nl

Literatuur

● BURT, W. H., 1943. Territoriality and home range concepts as applied to mammals. Journal of Mammalogy 24:346–352.
● GRAAF, R. DE & G. LAPORTE, 2006. Een rijk weidevogellandschap, WING Proces consultancy, Wageningen UR, Wageningen.
● TEUNISSEN, W.A. & A. VAN KLEUNEN, 2001. Weidevogels inventariseren in cultuurland. Handleiding Nationaal Weidevogelmeetnet. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
● TEUNISSEN, W.A. & L. SOLDAAT, 2005. Indexen en trends van een aantal weidevogelsoorten uit het weidevogelmeetnet. Periode 1990-2004. Notitie 2005-13. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
● VEER, R. VAN 'T & C.J.G. SCHARRINGA, 2007. Weidevogelonderzoek Laag Holland 2006. Analyse en interpretatie van de aangetroffen soorten en dichtheden in 30.000 ha weidevogelgebied. Conceptrapportage. Deskundigenteam Weidevogels Noord-Holland en Landschap Noord-Holland, Castricum.